

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(439.16)"15/16":929.7

РОЛЬ ДВОРЯНСТВА ЗАКАРПАТТЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ В XVI-XVII СТОЛІТТЯХ

Зубанич Л. Л. (Ужгород)

У науковій роботі вивчаємо соціально-економічний стан і розвиток дворянських сімей північно-східної частини Угорського королівства (територія сучасного Закарпаття – комітатів Унг, Берг, Угоча, Мароморош). Намагаємося дати нове трактування історичної ролі дворянства у процесах XVI-XVII століть.

Ключові слова: комітати, дворянство, садиба, король, магнати, грамота.

Починаючи з раннього середньовіччя в європейських суспільствах керівну роль відіграла незначна група осіб – це дворянство, чисельність якого в різних країнах становила 1-2% від загальної кількості населення (в Англії, наприклад, дворяни становили 1% населення, у Франції та у Священно-Римській Імперії – 1-3%). У Центральній Європі цей показник був значно вищим: у Чехії – 3%, в Угорському Королівстві – 4-5%, у Речі Посполитій – 7-8%. Безперечно, це високий показник, але у відношенні до загальної кількості населення досить-таки низький, особливо з огляду на те, що до поняття «нація» (в даному випадку «gens hungarus», тобто «угорська нація») відносили лише представників привілейованих верств населення.

В епоху буржуазних перетворень дворянство вважалося гальмом суспільного розвитку, саме тому скасування дворянських привілеїв було однією з головних вимог революцій. І якщо у Франції революція знищила дворянство і його місце посів так званий «третій стан», то в Угорщині в період епохи реформ (початок XIX ст.) власне саме дворянство відіграло роль генератора суспільного розвитку, і, як таке, зберегло свій статус аж до середини XX ст. Соціалістична історіографія затаврувала дворянство; його представників зображали як «корінне зло» суспільства, «пригноблювачів народу», «безпощадних деспотів». На жаль, подібний погляд на історію зберігся й по нині; більше того, замість достовірного відображення історичної дійсності в деяких підручниках і надалі робиться спроба підкреслювати постійну антагоністичну боротьбу суспільних класів (дворянства, буржуазії, кріпацтва).

Свідченням актуальності досліджуваної теми є те, що в нашому суспільстві, для якого дедалі більш притаманна глобалізація, все яскравіше спостерігається ностальгія за історичними традиціями дворянства, котрі, на жаль, іноді призводили до неоднозначних ситуацій, коли різні сумнівні лицарські ордени

роздавали дворянські титули й нагороди. До 1991 р. в Україні також не вважалося за пристойне вихвалитися дворянським походженням. Більше того: після 1944 р. на Закарпатті представники цієї суспільної верстви (ті, які не втекли з наближенням лінії фронту) зазнавали переслідування, були загнані в табори. В ті часи було знищено значну частину спадщини дворянських родин, адже навіть ті родини, які залишилися на батьківщині, спалювали сімейні архіви.

500-річчя селянської війни під проводом Дєрдя Довжі є відмінною нагодою для переоцінки суспільної ролі дворянства. Переважна частина дворянства регіону Верхнього Потисся, з огляду на його майновий стан і спосіб життя, мало в чому відрізнялася від селянства, яке мешкало поруч, тож і цілі в багатьох випадках у них були спільні. Зміцнювали цю ситуацію й ті численні визвольні рухи (зокрема, визвольна боротьба під проводом Бочкаї, Текелі, Ракоці), що зароджувалися саме тут, на периферії, і в яких представники селянства та дворянства воювали пліч-о-пліч.

Досліджуваній тематиці присвячено значну кількість угорськомовної літератури. Провідне місце тут посідають документи феїшпанських (жупанських) фондів [1; 2; 3; 4; 5; 6] різних комітатів, що зберігаються в Державному архіві Закарпатської області: вони відкривають достовірну картину буденного життя дворянського суспільства, його господарювання, участі у громадському житті. Велику кількість наукової літератури присвячено історії дворянських родин; серед них фундаментальною є праця Івана Надя [17]. На початку XX ст. історію чи не кожної адміністративної одиниці було опрацьовано у відповідних монографіях: історію комітату Унг описав Антал Чікварі [20], Берг – Тіводор Легоцькі [15], Угоча – Іштван Сабов [19], комітату Мароморош – Вільмош Бейлаї [11]. Варті уваги також праці та збірки джерел,

присвячені історії окремих міст. Зокрема, Кароль Мейсарош досліджував історію Ужгорода [21], Андор Шош – Мукачева [18], Лайош Цейбель – Вишкова [12]. Під час написання статті було використано електронну базу даних «Закони 1000 років» [7; 8; 9] та працю Іштвана Вербевці [23], присвячену регулюванню юридичного положення дворянства.

Головна мета даної роботи – дати характеристику дворянства з новітніх позицій, як суспільної верстви, а також максимально «наблизити» дворянство Верхнього Потисся до читача сьогодення шляхом представлення його буднів, політичного та соціально-економічного розвитку тощо.

Суспільне розшаровування угорців розпочалося вже в XI ст. Саме на той період припадає формування привілеїв, що слугувало підґрунтям для оформлення юридичного положення дворянства, з числа яких чи не найголовнішим було право впровадження судочинства у королівському дворі. Прийняття «Золотої булли» (1222) відіграло велику роль у формуванні суспільних прошарків, а згодом – у створенні умов для розвитку станового суспільства. Звісно, нікого не було позбавлено можливості піднятися до рівня дворянського суспільства, але збереження цього привілею залежало від видатних заслуг або вчинків перед нацією, або ж королем. Обдарування маєтком – а це було своєрідним атрибутом отримання дворянського рангу – відкривало ще й нагоду приєднання до провідних прошарків суспільства.

Іштван Вербевці у своїй праці «Tripartitum opus iuris consuetudinarii incluti regni Hungariae» (Трикнижжя) від 1517 р. зазначає, що на перших порах весь угорський народ – завойовник нової батьківщини – належав до дворянського стану, але ті, хто не виконали свої обов'язки стосовно захисту вітчизни, були позбавлені цього привілею. Як стверджує автор, право прийняття у дворянський стан або обдарування маєтком (що вважалося невід'ємним атрибутом цього процесу) мав лише законно коронований король Угорщини. Відповідно до сформованого звичаєвого права, а також законів, прийнятих за часів правління угорських королів з різних династій (1301-1526), юридичне право дворянства було засноване на 4-х привілеях, перерахованих у творі Вербевці. При цьому слід зазначити, що угорські Державні збори ніколи не кодифікували «Tripartitum», але попри це дана робота вважалася органічною складовою угорського правового порядку аж до 1848 р.) [23, розділ 9, § 1-7].

У світлі чинних законів (особливо з огляду на схвалений Людвігом I Закон про «авітіцітасе») дворянство було наділене рівними правами «*una eademque nobilitas*»: «*Ми пристали*

на прохання тих же дворян: істинні доряни, котрі мешкають у межах нашої країни, а також ті, які перебувають у княжих провінціях на території нашої країни, всі користуються рівними свободами» [7]. Їхнє право власності на землю було непорушним. При вимиранні нащадків за чоловічою лінією спадкоємцями ставали нащадки за жіночою лінією, і тільки в разі вимирання всього роду маєток повертався у володіння корони.

У зв'язку з появою турків на Балканах, а також біля південних кордонів Угорщини знову посилилася потреба в готовності дворянства до виконання своїх обов'язків, у даному випадку – до захисту країни зі зброєю в руках. XVI століття принесло значні зміни і для різних верств угорського суспільства: окрім поглиблення суспільних відмінностей між дворянством, міщанством та селянством, ще й у власне дворянському середовищі виникли значні суспільно-майнові та культурні відмінності [16, с. 2–3]. До того ж, межа між нижнім прошарком дворянства та верхніми верствами селянства була вельми умовною. Постійна турецька загроза, бездіяльність уряду короля Владислава II (Ягеллона), а також припинення хрестової війни проти турків викликали значне суспільне невдоволення – суспільний лад опинився під загрозою кризи, адже групи, наділені привілеями саме за захист батьківщини (дворянство, вище духовенство) не виконали свого суспільного завдання. Ймовірно, саме це і стало причиною того, що порівняно бідне дворянство Верхнього Потисся у 1514 р. активно приєдналося до селянської війни під проводом Д. Довжі.

Тимчасом як дворянство дедалі зубожіло (чимало дворян володіли всього 2-3 маєтками), населення сіл, а іноді й самі селяни накопичували все більші статки. Так, до прикладу, спадщина кріпака Балажа з комітату Берег складалася з наступних речей, одягу та іншого майна: двоє коней зі збрусю, вудилами, каптан вартістю 16 форинтів, полотняний костюм, шинель, ковпак, взуття, зброя, срібний хрест [22, с. 25]. Звісно, це не можна сприймати як загальнопоширене явище, оскільки більша частина мешканців сіл була бідною. І хоча Державні збори від 1514 р. скасували вільне переселення кріпаків, незабаром як Янош I (Саполяї), так і Фердинанд I (Габсбург) відновили це право. Передусім у цьому були зацікавлені самі землевласники, адже на кінець середньовіччя пустували від 20% до 60% кріпацьких обійсть. Існувало два шляхи їх заселення: за рахунок залучення народів, котрі, рятуючись від турків, перебиралися все далі на північ, а також завдяки переселенцям із-за кордону. У випадку з регіоном Верхнього Потисся обидва варіанти видавалися доцільними, але прижився переважно другий спосіб

(кнеживські поселення).

Постійна воєнна загроза, а також суспільна нестабільність створили сприятливі умови для збагачення нижніх верств населення, їх підняття на вищий рівень. Одним зі шляхів досягнення цього була служба у прикордонних фортецях.

За даними документів, в яких ідеться про обкладення королівським посадибним податком, у XVI ст. в Угорщині проживало близько 3300 дворян-землевласників та близько 7200 одномасткових дворян. За мовними та етнічними ознаками більшість їх були угорцями, винятком слугували хіба що русини в комітаті Берег та румуни в комітаті Мароморош (висновку про їхнє православне віросповідання можна дійти виключно на підставі даних ономастики).

Варто більш детально проаналізувати комітат Мароморош, де переважна більшість маєтків були дрібними, що пояснюється передусім географічним розташуванням регіону (в гірському регіоні маєтки концентрувалися переважно в долинах річок або на просіках).

Маєтки, що об'єднували понад 100 садіб, належали до замкових доміній і розташовувалися переважно в монолітних, цілісних блоках: у комітаті Унг прикладом цього було невицьке замкове помістя, в комітаті Берег – мукачівське та сентміклоське, в Угочі – ньолабське, у Маромороші – хустське. Невицька та ньолабська домінії потрапили у володіння родин Другетів та Перені ще за часів панування королів династії Анжу та Люксембург, а ось доля мукачівського та хустського помість склалася дещо по-іншому.

За даними перепису домоволодінь від 1598 р. на той час на території Угорського королівства 24 родини володіли маєтками, що об'єднували понад 1000 садіб, 19 родин мали від 501 до 1000 садіб і 33 родини — від 301 до 500 садіб [16, с. 172].

За тогочасними мірками великим вважався маєток, що нараховував понад 300 садіб, заможним – той дворянин (або ж дворянська родина), який володів понад 100 садибами [16, с. 4–5]. В Угорщині маєток середніх розмірів об'єднував 50-100 садіб.

Повстанський рух у середовищі дворянського суспільства розпочався в основному після поразки під Могачем, коли багато родин залишилися без представників чоловічої статі, котрі полягли на війні (такою була, до прикладу, родина Паловці в комітаті Унг), а також під час подвійного королівства, коли внаслідок переманювання більш заможних дворян до різних партій сталися значні зміни у майнових відносинах (саме тоді було передаровано, зокрема, мукачівський та хустський замки разом із прилеглими помістями).

Попри те що в суспільному менталітеті

продовжував домінувати принцип «*una eademque nobilitas*» («*цілісне, єдине дворянство*»), у власне дворянському середовищі формувалися величезні відмінності. На верхівці дворянського суспільства й надалі стояло вище дворянство – магнати. На досліджуваній території колишній склад магнатів не змінився, оскільки в комітаті Унг позиції домінуючої родини Гомоннаї Другет (в Угочі – Перені) залишилися незмінними. Водночас слід зазначити, що в 4 комітатах (Унг, Берег, Угоча і Мароморош) «власна», так би мовити, корінна аристократія не прослідковується, адже переважна більшість маєтків навіть вищезгадуваних родин Другетів та Перені розташовувалися у сусідніх комітатах (Обоуй, Боршод, Земплен, Саболч). Здебільшого закладні (а згодом чинні, повноправні) власники королівських маєтків були родом з інших регіонів. Зі згадуваними замками і маєтками їх пов'язували передусім політичні та майнові інтереси; своїми маєтками вони управляли переважно через управляючих або капітанів.

З огляду на їхні суспільні відносини, представники аристократії досліджуваних регіонів (Берег, Унг, Угоча, Мароморош) вже не вважалися баронами корони – епоха розквіту родини Другетів припала на період володарювання династії Анжу; для баронів Перені більш сприятливим був час Люксембургів, а в подальшому вони були витіснені з політики державного рівня і займали хіба що посади феїшпанів комітатів.

Значно ширшим суспільним прошарком було середнє дворянство. Його верхні прошарки склалися з так званого «bene possessionatus» («доброго дворянства»), що по суті було елітою дворянства комітату; передусім саме з представників цієї верстви призначалися віце-ішпани, справники.

Ще одним значним прошарком було дрібне дворянство (куріалісти, одномаєткові, армалісти, дворянство, що мешкало в селянських садибах тощо), за яким також закріпилася назва «таксове дворянство», адже його представники сплачували деякі державні та комітатські податки – таксу. Куріалісти – це ті дворяни, котрі володіли всього одним маєтком, який самі ж обробляли. У регіоні було чимало населених пунктів, заселених дворянами саме цієї категорії. Подібні дрібнопомісницькі населені пункти були, до прикладу, в комітаті Угоча (Пийтерфолво, Чатогазо, Чепе).

За тогочасними комітатськими статутами цілою курією вважалася дворянська садиба, до котрої належало як мінімум 32 голдів (*земельна міра, 1 голд – приблизно 0,57 га*) рілля. Відповідно, півсадиби мало тільки 16, четвертина – 8-10 голдів орної землі. Характерною рисою XVI-XVII століть було те, що значна частина дрібних дворян вже не

володіла цілою садибою.

Окремою групою дрібного дворянства були армалісти (*від слова «armalis» – дворянська грамота*). Адже якщо спочатку присвоєння дворянського статусу означало ще й дарування садиби, то в XVI ст. через значне скорочення земельних володінь корони багато «щойнотитулованих» дворян на підтвердження титулу діставали тільки гербову грамоту. Дворянин-армаліст користувався особистою податковою пільгою, в той же час його садиба обкладалася таким же податком, як і землі кріпаків.

Значною була і чисельність дрібних дворян. Так, до прикладу, в комітаті Берег у XVI ст. мешкало близько 400 дворянських родин, і тільки 96 із них мали кріпаків, наймитів або слуг. Заради об'єктивності слід відмітити, що серед цих же 96 дворянських родин було 56 таких, що разом узяті мали 89 кріпаків, наймитів та слуг. Спосіб життя та будинки дрібних дворян мало в чому відрізнялися від умов життя кріпаків.

За даними від 1743 р., 21 дворянин-арміст села Геденьгаза (комітат Угоча) загалом мали всього 11 волів, 15 корів і жодного коня; а в той же час 4-8 кріпаків із сусідніх селянських сіл мали більше худоби [23, с. 59].

У 1567 р. в комітаті Угоча мешкало всього 16 таких дворян-землевласників, які мали як мінімум 5-50 кріпаків або наймитів; винятком була родина Перені, а також представники великого дворянства – родини Като, Гонтпазмась та Гуткелед [22, с. 62].

Звісно, і стосовно родини Перені, що вважалася власником близько половини кріпаків комітату Угоча, не можемо вести мову про концентрацію наявних помість в одних руках [20, с. 63-64]. Окремі члени родини (нащадки по чоловічій лінії, вдови) спільно володіли її майном.

Можна стверджувати, що дворянське суспільство внаслідок вимирання, через брак належного поповнення за певний час припинило би своє існування. Правлячі верстви дбали про своє поповнення, часто навіть завдяки представникам міської буржуазії або селянства. Новими представниками дворянства ставали переважно військові, які воювали проти турецької навали й робили стрімку кар'єру. Показовим прикладом цього є Жігмонд Ракоці [14], який із капітана оборонної фортеці дослужився аж до князя Трансильванії і став одним із найбагатших вельмож тогочасної Угорщини. Інший приклад – Шебештен Текелі, колишній торговець великою рогатою худобою, а з часом – барон і можновладець. На жаль, у досліджуваному регіоні прикладів такої кар'єри немає, але в принципі перед кожним була відкрита можливість піднятися до рівня

дворянського стану. З іншого боку, згідно з тогочасними законами це було можливо виключно через милість правителя (будь то угорський король або трансильванський князь). Формально отримання дворянського статусу виявлялося у врученні гербової дворянської грамоти. Якщо на перших порах присвоєння дворянського статусу означало ще й дарування садиби, то в XVII ст. цю практику перестали застосовувати.

Саме дворянство намагалося всілякими засобами запобігти поповненню своїх рядів. Зокрема, ці питання піднімалися в низці рішень Державних зборів. Так, до прикладу, Закон № XXXIII (32) від 1609 р. проголошував: «...*Стосовно дарування дворянських грамот Його Величність братиме до уваги тих, хто матиме клопотання від добре освічених осіб і є достойними цього*» [7]. У 1630 р. Державні збори пішли ще далі, видавши Закон № XXX (30), в якому зазначено: «...*Очевидно, з якою непридатністю клопочуться окремі особи щодо отримання гербової грамоти, такі, хто не мають жодних заслуг або чеснот, і попри це насмілюються прагнути цього*» [9].

Робилися спроби перешкоджати проникненню кріпаків у дворянське суспільство (передусім з огляду на власні, добре вмотивовані матеріальні інтереси), більше того: для дістання дворянського титулу кріпак повинен був заручитися ще й згодою землевласника. Цю норму було встановлено Законом № XVII (17) від 1622 р., який проголошував: «...*В подальшому не видавати гербову дворянську грамоту селянину, який мешкає в кріпацькому будинку, без пропозиції та згоди його землевласника*» [8].

Насправді ж землевласник – за певну грошову винагороду – нерідко видавав кріпаку відповідний дозвіл (екземпцію) і навіть погоджувався посприяти в дістанні королівської милості. Подібні випадки мали місце й на теренах нинішнього Закарпаття. Так, губернаторка комітату Унг, графиня Марія Естергазі (вдова крайового королівського судді Д'єрдя Другета) 14 травня 1677 р. отримала 200 форинтів від своїх кріпаків Федора та Івана Ковач-Добей, мешканців села Нодьберезна (Вел. Березний), в обмін на що мала ходатайствувати перед королем, «*щоб вони, їхні дружини, та як наявні, так і майбутні нащадки за обома родинними гілками дістали дворянський титул Коростилонський*» [23, с. 67-68]. Пані Естергазі, зі свого боку, звільняла кріпаків з-під служби і зобов'язувалася дістати для них гербову грамоту. В разі, якщо їй це не вдасться, графиня згідно з угодою повинна була повернути всю отриману суму. Якщо вона не поверне грошей, вищевказані особи мали право вільно жити на її обійсті як екземпти. Цього ж

дня графиня отримала від перечинського крайника Мігая Волча, а також його братів Гриця та Василя 400 форинтів і видала їм подібне зобов'язання.

Одним зі шляхів підняття до дворянського стану було одруження з дівчиною дворянського походження. Не надто часто, але мали місце випадки, коли кріпак, який взяв собі за дружину дівчину дворянського походження, і сам діставав право стати дворянином. Ця категорія називалася «*agilis*», «жіночий дворянин», тобто такий, який дістав титул за дружиною або матір'ю. Здебільшого дівочу четвертину виплачували у грошовій формі, але за умовами декрету Уласло II, якщо дівчина дворянського походження одружувалася з чоловіком, який не мав дворянського титулу, «*за звичаями королівства замість дівочої четвертини вони діставали повне право володіння маєтком, який залишався в їхній власності*». Стосовно поняття «*agilis*» (що в перекладі означає «діловий, дієвий»), з наявної літератури вирізняється справа угочанського віце-ішпана (піджупана) Альберта Пийтерфолві-Нодя, на якого – незадовго до повстання під проводом Д'єрдя Довжі – дворянство комітату подавало скарги до королівської канцелярії через неодноразові порушення ним законів. Йому, до прикладу, закидали, що він не має права займати комітатську посаду, оскільки не є особою дворянського походження. Цю справу досліджували суддя Альберт Белйєн та королівський хорунжий Жігмонд Погань. Вони дійшли наступного висновку, який було відбито в рапорті королю: «*Що стосується претензій з приводу дворянства Альберта Нодя, вони... безпідставні, оскільки Альберт Нодь є дворянином за дружиною, а також за матір'ю, до того ж придбав собі дворянський титул за гроші*» [24, с. 87]. Фактично приводом для порушення цієї справи став конфлікт між дворянством комітату та феїшпаном Габором Перені, кульмінацією якого і стала заява проти Альберта Нодя. Заради об'єктивності слід зазначити, що Альберт Нодь вже й раніше обіймав посаду віце-ішпана, але тоді ніхто не висловлював свого невдоволення з цього приводу.

У складі дворянства Північно-Східної Угорщини окрему верству утворювали русинські та румунські дворяни – вихідці з нащадків

колишніх «кнезів» (*kenéz*). Історію цих дворян, як мешканців окраїнних територій регіону, слід досліджувати починаючи з XIV ст., з періоду першої хвилі переселень у комітатах Берег, Унг та Мароморош; слід також звернути увагу на XVI ст., коли вони поповнювали робочу силу поміщицьких маєтків. Королева Марія в 1383 р. надала кнезівство у двох селах (Керецьки та Кушниця) Березького комітату трьом братам – Іванові, Степанові та Олександрові, синам Стателави, який був у цих селах волоським воеводою.

XVI століття стало переломним моментом на шляху розвитку Угорщини. Після поразки в бою під Могачем у 1526 р. внаслідок встановлення у центральній частині країни турецького панування комітати північно-східної частини Верхньої Угорщини потрапили в буферну зону двох держав – Угорського королівства під владою Габсбургів і Трансільванського князівства. Турецька воєнна загроза призвела до формування системи прикордонних фортець, служба в яких прямим шляхом вела у вищий суспільний клас, у дворянство. Постійну складову розширення юридичного положення дворянства – дарування маєтків – з часом хоч і повільно, але було скасовано; попри це службою або ж сприянням короні багато родин отримали чималі маєтки (красномовним прикладом цього є дарування мукачівського королівського обійстя).

Саме на досліджуваний період припадає розшарування дворянства, наслідком якого і стала наявність у регіоні Верхнього Потисся як магнатів із власністю понад 1000 садіб, так і дрібних дворян із одним-єдиним маєтком. Оскільки основою господарювання була придатна до обробки земля, концентрація дворянства спостерігається переважно у низинних районах, а також у долинах річок. Якщо не рахувати кількох прикордонних сутичок, цей регіон оминали більш-менш значні воєнні баталії, тож – частково завдяки переселенням – зростала чисельність працездатного населення і розпочалося заселення неосвоєних доти регіонів Карпат.

Подальші наукові дослідження плануємо присвятити аналізу аристократії на теренах нинішнього Закарпаття.

1. Записки невідомого автора про майнову суперечку між сім'єю Перені і Уйгелі через встановлення меж земельних володінь в с. Верешмарт і Ракоц (1665-1687) // Державний архів Закарпатської області. – Фонд 60: Фонд Перені. – Оп. 1. – Од. зб. 58. – Арк. 6.
2. Заповіт дворянина с. Фанчика Ладислава Фанчикаї про розподіл майна між спадкоємцями (1659) // Державний архів Закарпатської області. – Фонд 674: Наджупан Угочанської жупи. – Оп. 13. – Од. зб. 15. – Арк. 2.
3. Книга реєстрації кріпаків і поміщиків в селах жупи (1647-48) // Державний архів Закарпатської області. – Фонд 10: Наджупан Березької жупи. – Оп. 1. – Од. зб. 107. – Арк. 144.

4. Протоколи і акти жупного суду про розподіл майна померлих дворян Габора Ілошваї та інших між їх спадкоємцями (1610-1789) // Державний архів Закарпатської області. – Фонд 10: Наджупан Березької жупи. – Оп. 1. – Од. зб. 42. – Арк. 171.
5. Розпорядження угорської королівської курії жупного відомства про надання всіх документів, підтверджуючих право дворянина Франциска Добо на родовий маєток (1550) // Державний архів Закарпатської області. – Фонд 4: Наджупан Ужанської жупи. – Оп. 2. – Од. зб. 9. – Арк. 1.
6. Список кріпаків дворів, що належать дрібним і великим поміщикам Ужанської жупи (1602) // Державний архів Закарпатської області. – Фонд 4: Наджупан Ужанської жупи. – Оп. 2. – Од. зб. 186. – Арк. 7.
7. 1351. évi XI. Törvénycikk. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=547>.
8. 1609. évi XXXIII. Törvénycikk. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=3161>.
9. 1622. évi XVII. Törvénycikk. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=3348>.
10. 1630. évi XXX. Törvénycikk. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=3510>.
11. Bélay Vilmos. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei: a megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. – Budapest: Sylvester-Nyomda, 1943. – 224 p.
12. Czébely Lajos. Visk története. – Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2002. – 306.old.
13. Dávid Zoltán. Az 1598. évi házösszeírás. – Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2001. – 756 p.
14. Hangay Zoltán. Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond. – Budapest: Zrínyi Kiadó, 1987. – 230 p.
15. Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája. – Ungvár: Pollacsek Miksa Könyvnyomdája, 1881. III. kötet. – 860 p.
16. Magyarországi birtokviszonyok a 16. század közepén (szerk. Maksay Ferenc). – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. – I. kötet. – 571 p.
17. Nagy Iván. Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I-XII. kötet. – Pest: Kiadja Ráth Mór, 1857-1868.
18. Szabadalmas Munkács város levéltára 1376-1850. A régi városi archivum történetének, anyagának és csoportosítási rendjének ismertetése. Összeállította: Dr. Sas Andor. – Munkács, 1927. – 155 p.
19. Szabó István. Ugocsa megye. – Budapest-Ungvár: Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, 1994. – 271.old.
20. Ungvár és Ung vármegye. (Szerkesztő: Csíkvári Antal). – Budapest: Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatal, 1940. – 212 p.
21. Ungvár története a legrégebb időktől máig. Irta Mészáros Károly. – Ungvár: Jäger Károly könyvnyomdája, 1861. – 115 p.
22. Ur és paraszt a magyar élet egységében (Szerk.: Eckhardt Sándor). – Budapest: Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, Bölcsészeti Karának Magyarországtudományi Intézete, 1941. – 222 p.
23. Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm.
24. Zubánics László. A Dózsa-féle parasztháború a Felső-Tisza-vidéken // Együtt. – 2013. – № 2. – 80-88 pp.

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ ДВОРЯНСТВА ЗАКАРПАТЬЯ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ В XVI-XVII ВЕКАХ

Зубанич Л. Л. (Ужгород)

В научной работе изучаем социально-экономическое состояние и развитие дворянских семей северо-восточной части Венгерского королевства (территория современного Закарпатья – комитатов Унг, Берег, Угоча, Мароморош). Стараемся дать новую трактовку исторической роли дворянства в процессах XVI-XVII вв.

Ключевые слова: комитаты, дворянство, усадьба, король, магнаты, грамота.

SUMMARY

THE ROLE OF THE TRANSCARPATHIAN NOBILITY IN SOCIAL AND POLITICAL LIFE IN XVI-XVII CENTURIES

L. Zubanych (Uzhhorod)

In scientific work there is investigated the social and economic situation and development of the noble families of the north-eastern part of the Kingdom of Hungary (modern territory of Transcarpathia – countries

Ung, Bereg, Ugocha, Maromarošh). We try to give a new interpretation of the historical role of the nobility in the process of XVI-XVII centuries.

Keywords: countries, nobility, message, king, magnates, certificate.

УДК 94(477) / 647

ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ СТРУКТУР УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТЬ (КОЗАЦЬКА ДОБА)

Панфілова Т. О. (Львів)

Статтю присвячено питанням формування і становлення структур українського громадянського суспільства наприкінці XVI - у XVII століттях, державотворчої діяльності козацтва, самоврядних структур, братств, культурно-освітніх об'єднань, творчості інтелектуалів і політичної еліти, зростання громадсько-організуючого авторитету православної церкви, консолідації українського народу, реалізації національної ідеї, здатності народу творити та розбудовувати власну державу.

Ключові слова: козацтво, громадянське суспільство, національна свідомість, національно-культурний розвиток, братства, національна ідея.

Залежно від часу й умов зародження та утвердження громадянського суспільства, а отже, від рівня соціально-економічної та національно-політичної зрілості суспільства на тому чи іншому етапі його розвитку політологи визначають суть громадянського суспільства, яке віддзеркалює сукупність відносин, котрі не є державно-політичними, та відтворюють діяльність органів місцевого самоврядування, різноманітних господарських, соціально-політичних, національно-культурних та церковно-релігійних об'єднань, які функціонують відносно автономно від держави і перебувають, в основному, поза межами її директивного регулювання та регламентації.

Водночас громадянське суспільство й державу не слід протиставляти на тій підставі, що вони виникають у різні епохи чи на основі того, яке з цих двох утворень є первинним та визначальним. Організація соціуму й управління соціальними процесами фактично ніколи не здійснювалася тільки державою або тільки громадянськими засобами: елементи першого перемішані з елементами другого. Епохи стосовно цього відрізняються не тим, що в одну є тільки «державна», а в іншу – тільки «громадянськість», а тим, що в соціальному житті домінують перші чи другі елементи [1, с. 16-17].

Виходячи з цих концептуальних засад, простежимо закономірності й певну специфіку зародження, формування та функціонування громадянського суспільства в Україні за Козацької доби.

Формування громадянського суспільства – тривалий і складний історичний процес. Коли науковці досліджують час зародження та

формування громадянського суспільства загалом, то вони цілком обгрунтовано стверджують, що такого характеру процеси можуть відбуватися, головним чином, тільки у суспільстві з досить високим рівнем соціально-економічної, національно-політичної та культурно-освітньої зрілості, іншими словами, в період буржуазно-демократичної епохи. Тим часом, ми ведемо мову про передумови зародження та формування структур громадянського суспільства у другій половині XVI та у XVII століттях, тобто в епоху, коли в Україні домінували феодально-кріпосницькі відносини, панувала монархічна державна влада, до того ж, за умов, коли Україна перебувала у складі іноземної держави Речі Посполитої, була бездержавною, а український народ зазнавав не тільки соціального, але й національно-релігійного гніту. За таких обставин передумови формування структур громадянського суспільства могли виникнути тільки за винятково особливих, специфічних соціально-економічних та національно-політичних обставин на зламі XVI-XVII століть.

Відомо, що після розпаду Київської Русі та Галицько-Волинської держави майже вся етнічна територія України опинилася у складі Речі Посполитої. Саме в цей період унаслідок посилення соціального і національно-релігійного пригноблення селяни та міщани спочатку з Придніпров'я, а згодом із Галичини, Західної Волині та Західного Поділля тікали й оселялися на Півдні України, на території так званого Дикого Поля, тобто на землях, котрі фактично не контролювалися державними органами Речі Посполитої. Оселившись на території Дикого Поля, біженці освоювали її, займалися